

Can için ayrıca aziz, hayran, hasta, bî-mâr, miskin, garip, bî-tâb, harap, mehcûr, pür-süz, zâr u nizâr, bîçâre, bîkarâr, sa-bîrsiz, zaîf gibi vasıflar da kullanılır.

Teşbih ve mecaz yoluyla canla ilgili olarak kullanılan diğer bazı kelimeler de şunlardır: Bezm-i elest, âlem, âsuman, memleket, il, mülk, sultan, padişah, han, hâkan, hüsrev, şah, ordu, leşker, kul, köle, kârbân, Kâ'beteyn, şem', pervâne, ney, micmer, top, rişte, târ, bezm, bostan, gûlzâr, hirmen, sayfa, varak.

Tasavvufi bir terim olarak can insan ruhu mânasına geldiği gibi nefis-i rahmânî ve tecelliyât-ı ilâhîden kinaye olarak da kullanılmıştır. Ayrıca ilm-i zâhîrin âlem-i vâhidiyyet ve ceberûtteki tecellilerinden meydana gelen a'yân-ı sâbite ve hakikat-i kevnîyeye denir (Seyyid Sâdık Güherin, IV, 7). Cân-ı evvel ise âlem-i ervâh veya bezm-i ezeldaki ilk yaratılıştaki ortaya çıkan rûh-ı hayvânî demektir. Bir tasavvuf terimi olarak cânân, bütün mevcudatın kendisiyle kaim olduğu "kayyûmiyyet" sıfatını ifade eder. Cân-ı cân ise lugatta rûh-ı a'zam ve Allah mânasına gelmekle birlikte tasavvuf istilâhında hakikatler hakikatı şeklinde de ifade edilen hakiki vahdet demektir. *Meşnevî*'de sık sık rastlanan bu terim, bazan rûh-ı hayvânînin hayat bulduğu doğum la (vilâdet-i sâniye) ortaya çıkan rûh-ı insânî olarak geçtiği gibi bazan da enbiya, evliya ve insân-ı kâmilin ruhunu ifade eder. Mevlânâ, *Meşnevî*'nin VI. cildinin başında canı "hayır ve şerden haberi olan, ihsana sevinen, zarara uğradığında ağlayıp inleyen, haber anlayıp dinleyen bir şey" olarak anlatmakta, "kimde daha fazla haber alış ve anlayış kabiliyeti varsa o Allah'a daha yakındır" diyerek melek ve şeytanı bu bakımdan karşılaştırmaktadır. "Melekler can sahibi olduklarından canı idrak ederek ona hizmet ve itaat ettiler, şeytan ise canı olmadığından onun için canını feda edemedi ve o canla birleşemedi" demektir (Altıncı defter, beyit nr. 148-158; Gölpinarlı, *Mesnevî Şerhi*, VI, 24-25).

Tasavvufi eserlerde can kelimesi bazan Allah anlamında, bazan Resûlullah, bazan da şeyh için kullanıldığından bütün mutasavvıflarda olduğu gibi bu tevcihler Mevlânâ'da da görülmektedir. Ayrıca melekleri imanlı (cân-ı mü'min), şeytanı ise canı olmadığı için onu Allah'a feda edemeyen (kâfir) diye vasıflandırmakta ve, "Cân-ı evvel mazhar-ı dergâh şod / Cân-ı cân hod mazhar-ı Allah şod

(Cân-ı evvel [rûh-ı hayvânî] Allah'ın dergâhına ulaşma şerefine nail oldu, cân-ı cân ise biz-zat Allah'a kavuşma ile şereflendi)" demektedir. Tasavvuf istilâhında cân-ı cân tabiri kâmil insanın gönlündeki ebedî ruhu ifade eder.

Can ve türevlerinin hem divan hem de tasavvuf edebiyatındaki ele alınışı şekline ve halk kültüründe günümüze kadar yaşamaya devam eden kullanımlarına dair en güzel örnekler Yûnus Emre'nin şiirlerinde görülmektedir (bu anlamdaki bir kısım değerlendirmeler için bk. Tatçı, I, 276-285).

Mevlevîlik ve Bektaşîlik'te dervişler birbirlerine can diye hitap ederler veya isimlerin sonuna bu kelimeyi ilâve ederek kullanırlar.

BİBLİYOGRAFYA :

Burhân-ı Kâtî Tercümesi, İstanbul 1287, II, 83-84; Seyyid Sâdık Güherin, *Şerh-i İştîlâhât-ı Tasavvuf*, Tahran 1326, IV, 7-9; *Ferheng-i Fârsî*, Tahran 1364, I, 1209; Ca'fer Seccâdi, *Ferheng*, Tahran 1403, s. 151; C. Zeydan, *Târîhu'l-Luğati'l-'Arabîyye*, Kahire 1904, s. 27; Ali Nihad Tarlan, *Şeyhî Divanını Tedkik*, İstanbul 1964, s. 137-138; Mehmed Çavuşoğlu, *Necâti Bey Divânı'nın Tahlili*, İstanbul 1970, s. 206-207; Harun Tolasa, *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara 1973, s. 343-352; E. Kemal Eyüboğlu, *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiir ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, İstanbul 1973-75, I, 53-54; II, 91-108; Abdülbâki Gölpinarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul 1977, s. 67; a.mlf., *Mesnevî Şerhi*, İstanbul 1985, VI, 24-25; Cemâl Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı (Tahlil)*, Ankara 1987, s. 353-356; Nejat Sefercioğlu, *Nev'î Divânı'nın Tahlili*, Ankara 1990, s. 129, 279-286; Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divanı*, Ankara 1990, I, 276-285; Dihhudâ, *Luğatnâme*, X, 110-130; Pakalın, I, 256.

MUSTAFA UZUN

CÂN

(الجان)

Genellikle cinlerin atası veya cin türü anlamında kullanılan bir terim.

"Bir şeyi örtmek, gizlemek" mânasındaki cenn kökünden türemiş bir isim olup "kendisini örten, duyulardan gizlenen varlık" demektir. Bazı şarkiyatçılar cân kelimesinin Arapça asıllı olmadığını ileri sürmüşlerse de iddialarını kanıtlayıcı deliller ortaya koyamamışlardır.

Kur'an-ı Kerim'de yedi yerde geçen cân kelimesinin üç ayrı anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Hz. Âdem'in kuru balıktan, cännin ise ısı derecesi yüksek, dumansız ve saf ateş alevinden ya-

ratıldığı anlatılırken (el-Hicr 15/27; er-Rahmân 55/15) cinlerin atası mânasından, cennet hürirlerinin tavsifi sırasında, "daha önce hiçbir insan ve cin (cân) eli değmemiş" denilmek suretiyle de (er-Rahmân 55/56, 74) cin türü anlamında kullanılmıştır. Hz. Mûsâ'ya verilen asâ mucizesinde, değneğin bir yılan gibi hareket ettiğini belirten âyetlerde (en-Neml 27/10; el-Kasas 28/31) cân kelimesi "yılan" mânasına gelmektedir. Hz. Âişe'den rivayet edilen bir hadiste Resûlullah cännin saf ateş alevinden yaratıldığını beyan etmiştir (Müslim, "Züh'd", 60). İbn Abbas'ın ise cänni cin türünden dönüştürülmüş (bk. MESH) yılan anlamında kullandığı rivayet edilmektedir (*Müşned*, I, 348).

Müfessirler cân kelimesinin tefsirinde farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşleri şu beş noktada toplamak mümkündür: 1. Cinlerin atası. Bu görüşte olanlara göre cân ve onun soyundan gelen cinlerle İblîs ve onun neslinden olan şeytanlar birbirinden tamamen ayrı cin taifeleridir. Çünkü cinler ölür, mümin ve kâfir gruplarına ayrılır. Şeytanlar ise İblîs'le birlikte ölecektir ve hepsi de kâfirdir. Âlimlerin çoğunluğu bu kanaattedir. 2. İblîs. Hasan-ı Basrî, Katâde b. Diâme ve Mukâtil b. Süleyman gibi âlimler bu görüşü benimsemişlerdir. Bazı müellifler, cännâ İblîs mânası verilmesinin Eski Ahid'de yer alan bir kıssa ile bağlantılı olduğunu savunurlar (bk. TA, XI, 10). Zira Eski Ahid'de, cennette bulunduğu sırada Hz. Havvâ'yı yahudilerce kötü ruhunu temsil eden yılanın aldatıldığı ifade edilmektedir (Tekvîn, 3). Bu yılanın ise İblîs olduğu bilinmektedir. Aynı yorumu, cännin ateşten yaratıldığını, İblîs'in de kendisinin ateşten yaratılmış olmasını gerekçe göstererek Âdem'den üstün olduğunu ve bu sebeple ona secde etmediğini haber veren (el-A'râf 7/11-12) Kur'an-ı Kerim'e dayandırmak da mümkündür. 3. Cin iken yılanı dönüştürülmüş bir taife. 4. Cinnin eş anlamlısı, şeytanların dışındaki cin türü. 5. Kur'an'da Hz. Âdem'in yaratılmasından önce yeryüzünde fesat çıkarıp kan dökükleri meleklerin diliyle ifade edilen (el-Bakara 2/30) yaratıklar. Bu yorumların hepsi cännin, kelimenin sözlük anlamına ve Kur'an'daki kullanılışına da uygun düşen "duyularla algılanamayan varlık" olduğu noktasında birleşmektedir. Bu muhtevanın yaygın ifadesi ise cin şeklinde olmaktadır (bk. CİN).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "cnn" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "cnn" md.; *Tâcü'l-'arûs*, "cnn" md.; Mustafavî, *et-Taḥkîk*, "cenne" md.; *Müşned*, I, 348; VI, 168; Müslim, "Zühd", 60; Zemaḥşerî, *el-Keşşâf* (Kahire), II, 390; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-meşir*, IV, 399; Fahrreddin er-Râzî, *Mefâtîḥu'l-ğayb*, XIX, 180; XXIX, 98; Kurtubî, *el-Câmi'*, X, 25; Aynî, *Ümdetü'l-kâfî*, Kahire 1392/1972, V, 94; Süyûtî, *Lekaṭü'l-mercân* (nşr. M. Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1406/1986, s. 23-24; *Keşfü'z-zunûn*, I, 141; II, 1488; Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 3059; VII, 4669; *İzâhu'l-meknûn*, I, 39; II, 111; D. B. Macdonald, "Cin", *İA*, III, 192; *TA*, XI, 10.

AHMET SAİM KILAVUZ

CAN, Halil

(1905-1973)

Türk dinî müsikisinin
son temsilcilerinden, neyzen.

7 Aralık 1905'te İstanbul Üsküdar'da doğdu. Babası Bahriye Kolağası Şükrü Efendi, annesi Makbule Hanım'dır. Üsküdar İmrahor'daki Vakıf Rüstem Paşa Mektebi'nde başladığı ilk tahsiline Selim-i Sâlis Numûne Mektebi'nde devam etti. Daha sonra kaydolduğu Üsküdar Sultânî'nin sekizinci sınıfında iken Dârülfünun imtihanlarını kazanarak 1923'te Eczacı Mektebi'ne girdi. 25 Temmuz 1925'te mezuniyetinden bir yıl sonra yedek subay olarak askere alındı ve tezkere bırakarak askerlik mesleğine intisap etti.

1927-1948 yılları arasında Adana, Maraş, Bitlis, Van, Elazığ, Ankara, İstanbul gibi şehirlerdeki askerî hastahanelerde başeczacılık yaptı. 28 Ekim 1948 tarihinde yarbay iken askerlik görevinden istifa etti. Ankara ve İstanbul'da çeşitli vazifelerde bulunan Halil Can, 1961'de emekliye ayrıldıktan sonra da eczacılık mesleğine devam etti. 1953-1971 yıllarında İstanbul Belediye Konservatuarı Eserleri Tasnif ve Tesbit Heyeti üyeliğinde, 1960-1971 yılları arasında da İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü dinî müsikî der-

si hocalığında bulundu. 23 Mayıs 1973'te vefat etti ve Karacaahmet'teki aile mezarlığına defnedildi. İhsaniye'de doğduğu evin bulunduğu sokağa vefatından bir yıl sonra "Neyzenbaşı Halil Can" adı verildi.

Halil Can müsikideki icracılığı, araştırmacılığı ve hocalığı ile ün yapmıştır. Babasının Uşşâkiyye tarikatına mensup olması dolayısıyla haftanın belli günlerinde evlerinde yapılan toplantılarda dinî müsikî eserlerine aşinalık kazandı. İlk müsikî bilgilerini Dârülfeyz-i Müsikî Cemiyeti'nde (Üsküdar Müsikî Cemiyeti) edindi. 1919 yılında kurulan bu cemiyetin ilk talebelerindendir. Yine aynı yıllarda Galata Mevlîhânesi neyzenbaşı hattat Mehmed Emin Dede'den (Yazıcı) ney dersleri aldı. Meşke başladıktan üç ay sonra aynı mevlîhânenin mutrip heyetine girdi. Daha sonra Emin Dede'nin evinde verilen derslere katılarak dinî müsikî bilgisini ilerletti. Bu arada Üsküdar Mevlîhânesi Şeyhi Ahmed Remzi Dede'nin (Akyürek), sikkesini "tekbirlemesi" ile Mevlî tarikatına intisap etti. Klasik Türk müsikisi eserlerini Bestenigar Ziyâ Bey'den, müsikî nazariyatını Rauf Yektâ Bey'den, nota-bilgisi ve müsikî tavrını Enderûnî Hâfız Ömer Efendi'den öğrenerek kendini yetiştirdi. Uzun müddet tasavvufî sohbetlerinde bulunduğu Ahmet Aynî Bey'den (Konuk) âyin meşketti. Ayrıca tekkeler kapatılıncaya kadar (1925) Ahmed Celâleddin (Baykara) ve Ahmed Remzi dedelerin hizmetinde bulundu.

Adana Hastahanesi eczacılığına tayin edildiği sırada (1927) buranın Türk Ocağı'nda fahri olarak verdiği derslerle ilk müsikî hocalığına başladı. Daha sonraki yıllarda Ankara ve İstanbul'daki evlerinde yapılan toplantılar birer müsikî, edebiyat ve tasavvuf dersi mahiyetindeydi. Ankara'da bulunduğu sıralarda Ankara Radyosu'nda neyzenlik ve müsikî hocalığı görevlerinde de bulunmuştur. Yetiştirdiği neyzenler arasında Ulvi Erguner, Selâmi Bertuğ, Ümit Gürelman ve Ömer Erdoğanlar en meşhurlarıdır.

1954'ten beri Konya'da yapılagelen semâ ve Mevlânâ'yı anma törenlerinin kurucusu olup 1972 yılına kadar bu törenlerde neyzenbaşılık yapan Halil Can, kuvvetli hafızası sayesinde ender rastlanan zenginlikte bir repertuvara sahipti. Kendi ifadesine göre 1500 ilâhî, elli beş âyin-i şerif, 400 civarında nefes, altmışa yakın na't ve durak ile geri kalanı din dışı formlarda saz ve sözlü eserlerden oluşan 5-6000'in üzerinde eserin yer aldığı bir nota koleksiyonu vardı. Bu ko-

leksiyonun vefatından sonra talebelerinden Sakıp Arıkan'ın eline geçtiği söylenmektedir. Eser kayıt ve tetkiklerindeki hassasiyeti onun en önemli özelliklerindendi. Devlet radyoları arşivlerindeki Hamparsum nota koleksiyonlarının Batı notasına çevrilme çalışmalarında da büyük emeği geçmiştir. Halil Can'ın dinî müsikî sahasında son devrin en önemli birkaç simasından biri olduğu muhakkaktır.

Müsikî tarihi ve özellikle dinî müsikiyile ilgili çeşitli makale, araştırma ve tenkit yazıları kaleme alan, bu arada konferanslar veren Halil Can'ın makaleleri *Musikî Mecmuası*, *Türk Musikisi Dergisi* ve *Mevlâna Güldestesi*'nde neşredilmiştir. Bunlar arasında, *Türk Musikisi Dergisi*'nde yayımlamaya başladığı "Türk Musikisi Lügati" "D" harfine kadar gelmiş (I, nr. 3-22), *Musikî Mecmuası*'nda neşredilen "Dini Türk Musikisi Lügati" ise tamamlanmıştır (nr. 218-226). İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'ndeki hocalığı sırasında okuttuğu Türk dinî müsikisi ders notları vefatından sonra *Musikî Mecmuası*'nda yayımlanmıştır (nr. 291-294, 296-297, 300, 308-309, 316).

Bestekârlık alanında pek çalışması bulunmayan Halil Can, arkadaşı Sadettin Heper'in isteği üzerine bestelediği hisar-büselik ve bayatî-büselik makamlarındaki iki peşrevi ona ithaf etmiştir. Râkım Elkutlu'nun Karçıgar Mevlî Âyini'ndeki saz terennümleri de onundur. Ayrıca şevk-efzâ makamında bir Mevlî âyini bestelemekte olduğunu yakınına söylemiştir.

Musikî Mecmuası 283-284. sayısını (Mayıs - Haziran 1973) Halil Can'a tahsis etmiş, daha sonra Bedi N. Şehsuvaroğlu, aynı mecmuadaki yazılarla birlikte onun makale ve eserlerinden bazı örneklerin ve yayınlarının bibliyografyasının bulunduğu, ayrıca hakkında çeşitli gazete ve mecmualarda çıkan makalelerin de yer aldığı bir anma kitabı çıkarmıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Sadık Yiğitbaşı, *Musikî ile Tedâvî*, İstanbul 1972, s. 272-273; Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Eczacı Yarbay Neyzen Halil Can*, İstanbul 1974; [Cavidan Arın], "Röportaj: 12- Halil Can'ın Cevapları", *MM*, sy. 220 (1966), s. 105; Etem Üngör, "Türk Musikisi Repertuarı ve Koleksiyonlar Hakkında Sayın Halil Can ile Bir Konuşma", a.e., s. 106-110; Mustafa Tatçı, "Serneyzen Halil Can'ın Kendi Dilinden Hayatı ve Kemal Edib Kürküoğlu'nun Neyzen Can'ın Vefatına Düşürdüğü Bir Tarih Manzumesi", *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, III/1, Ankara 1988 s. 67-73.

NURİ ÖZCAN

Halil Can